

этаётган етакчи жамоалар футболчиларининг жисмоний тайёргарлиги ва техник-тактик ҳаракатлари самарадорлиги кўрсаткичлари таҳлил қилинган. Футболдаги замонавий қарашлар ва тенденциялар таҳлили асосида ўйинлараро циклларда юқори малакали футболчиларнинг жисмоний сифатларини ривожлантириш ҳамда техник-тактик ҳаракатлари самарадорлигини ошириш йўллари келтирилган. Мусобақа даври ўйинлараро цикли учун машғулот юкламаларини режалаштиришнинг намунавий дастурлари яратилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются проблемы разработки тренировочных программ для межигрового цикла соревновательного периода, основанных на анализе тренировочной и соревновательной деятельности футболистов высокой квалификации. Научные и методологические проблемы планирования и управления процессом обучения высококвалифицированных игроков в межигровых циклах основаны на результатах исследования ведущих специалистов, таких как Акромов Р.А (2005), Годика М.А (2007), Исеева Ш.Т.(2017), Нуримова Р.И.(2005), Талибджанова А.И.(2012) о процессе планирования высококвалифицированных игроков. Методология и инструменты планирования тренировочных нагрузок футболистов высокой квалификации для межигровых циклов основаны на многолетнем опыте в теории спорта и суммировании результатов национальной команды, а также мониторинга конкурентоспособности ведущих команд участвующих в национальном чемпионате. Также в статье представлен анализ показателей физической подготовленности и технико-тактической эффективности национальной команды и ведущих команд, участвующих в национальных первенствах. На основе анализа соревновательной и тренировочной деятельности футболистов представлены способы улучшения физических качеств высококвалифицированных игроков и повышения эффективности их технико-тактических действий в межигровых циклах.

SUMMARY

This article deals with the problem of developing training programs for the intermediate cycle, based on the analysis of training and competitive activities of senior players. Scientific and methodological problems of planning and managing the process of training highly qualified players in Intercollegiate cycles are based on research by leading experts, such as R.A. Akromov (2005), M.A. Godik (2007), Sh.T. Iseev (2017), R.I. Nurimov (2005), A.I. Tolibjanov (2012), in the planning process of highly qualified players. The methodology and tools for planning high-level players' training sessions for high-profile inter-cycles are based on many years of experience in sports theory and summarizing the results of national teams and monitoring the competitiveness of leading teams. The analysis of indicators of physical fitness, technical, tactical efficiency of national teams and leading teams participating in national Championships is also presented. Based on the analysis of modern football trends, there are ways to improve the physical qualities of highly qualified players and improve the effectiveness of their technical and tactical actions in inter-cycle competitions. And also, the approximate planning of the workload for the intermediate cycles of the competition is presented.

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАЛАРИ ВА ТАЛАБАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

З.К.Курбаниязова – педагогика фанлари номзоди

Ажсиниёз номидан Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: парадигма, компетенция, таълимга компетентли ёндашув, ижтимоий компетентлик, таълим сифати.

Ключевые слова: парадигма, компетенция, компетентностный подход к образованию, социальная компетентность, качество образования.

Key words: paradigm, competence, competence-based approach to education, social competence, quality of education.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, юқори малакали ва рақобатбардош кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтаришни олий таълим тизимини ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари сифатида белгилаб берилган. Ушбу мақсадга эришиш ўз ўзидан эмас, балки миллий менталитет ва халқимиз тажрибаси билан халқаро тажрибаларнинг интеграциясини таъминлаш, таълим тизимининг жаҳон миқёсида тарихий тадрижий таракқиёт мазмунини ўрганиш, замонавий илғор тажрибаларни таълим тизимида жорий этиш орқали эришиш мумкин. Бу жараёнлар халқаро таълим тизимида муайян таълим парадигмаларига суянишга олиб келади.

Парадигма тушунчаси юнон тилидан олинган бўлиб, “paradeigma”, яъни “мисол”, “андоза”, “намуна”, деган маъноларни билдириб, бу муайян вақт ичида жамият олдида муайян муаммони қўйиш ва уни ҳал этиш моделини кўрсата оладиган илмий ютуқларни тан олиш ҳисобланади. Бунга мисол сифатида С.В.Голосованинг парадигма – бу илмий ҳамжамиятнинг методологик, назарий ва амалий фаолиятининг умумулашган модели, - деган фикрини эслашнинг ўзи kifоя [2]. «Парадигма» тушунчасининг маъно-мазмунига Т.Кун алоҳида эътибор бериб, парадигма олимларга нафақат фаолият режасини беради, балки режани бажариш учун муайян йўналишларни ҳам кўрсатиб беришини таъкидлайди [5].

Бугунги кунда юртимизда илмга берилаётган эътиборнинг замирида ҳам илмий асосланган парадигманинг таълим тизимида кириб келиши унинг сифат ва самарадорлигини таъминлашнинг инъикоси сифатида хизмат қилади. Бу ўз навбатида “таълим

парадигмаси” тушунчаси билан боғлиқ бўлиб, у таълим соҳасидаги муаммоларни ҳал этишга қаратилган андоза ҳисобланади. У замон талаблари, даврнинг ижтимоий буюртмаси ва ижтимоий-иктисодий ўзгаришлар таъсирида янгилашиб боради. Таълим парадигмаси илмий тадқиқотлар учун назарий ва методологик асосларнинг мажмуи сифатида муайян даврда илмий амалиётга кириб борадиган ва илмий муаммоларнинг олимлар томонидан эътироф этиладиган ечимлар андозаси ва эришилган илмий ютуқлар тизими ҳисобланади. Педагогика ва таълим тизими тарихига назар ташлайдиган бўлсак Б.Скинер асос солган *рационалистик парадигма* (таълимнинг асосини мазмун эмас, балки таълим олувчиларнинг турли билимларни ўзлаштириши эгаллаган), *анъанавий-консерватив парадигма* (тартиб-интизомни сақлаш ва шахснинг индивидуал ривожланишига қаратилган билим, қўниқма ва кадрларни келажак авлодга етказиш назарда тутилган), *шахсга йўналтирилган таълим парадигмаси* (ушбу парадигманинг тарафдорлари бўлган Ш.А.Амонашвили, И.П.Волков, Е.Н.Ильин, С.Н.Лысенкова, В.Ф.Шаталовлар ҳар бир таълим олувчи ўзининг ривожланиш йўлига эга бўлиши, таълим ва тарбияда ҳар бир шахснинг индивидуал хусусиятларидан келиб чиқиш лозимлигини назарда тутишган), *функционал парадигма* (Н.А.Алексеев ва Э.Ф.Зерлар асос солган ушбу парадигмада таълим ижтимоий буюртмани бажариши, жамият ва давлатни керакли кадрлар билан таъминлаб бериши назарда тутилган), *технократик таълим парадигмаси* (“аниқ” илмий билимлар бериш, билим-бу куч, инсон ўзининг индивидуаллиги билан эмас, балки мутахасис сифатида белгиланишини назарда тутди), *ноинституционал таълим парадигмаси* (бунда кўпроқ Internet орқали шахснинг мустақил таълим олиши назарда тутилди) *гуманистик*

(феноменологик) таълим парадигмаси (таълим олувчи шахс ижтимоий ҳаёт субъекти сифатида қаралиб, унинг ўз-ўзини ривожлантириб бориши назарда тутилади) сингари кўплаб парадигмалар ёшларга таълим–тарбия беришда, таълим тизимини ривожлантиришда дастурул амал бўлиб хизмат қилиб келганлигини кўришимиз мумкин. Яъни, таълим жараёнида бу каби парадигмаларнинг қайси биридир ўз функциясини йўқотиб ўрнини иккинчи парадигманинг босиши, уларнинг қайси биридир доминантлик қилиши ёки баъзи ҳолатларда уларнинг “параллель” қўлланилиш ҳолатларининг мавжудлиги ҳақида ҳам фикрлар билдирилган [8].

Кўриниб турганидек, XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида жаҳон миқёсида ҳукмронлик қилган таълим парадигмаларида таълимдан кутилаётган асосий натижа асосан билим, кўникма ва малакаларнинг йерархиясига эришиш, билимларни назарий асослаш, методик жиҳатдан шакллантириш, назорат ва баҳолаш билан боғлиқ бўлди. Бу парадигмаларга бугунги кунда ҳам амал қилинмоқда. Лекин XXI аср ахборотлар оқими даври, ахборот коммуникация технологиялари ривожланган давр, мустақил фикрлайдиган юқори малакали ва рақобатбардош кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш даври эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак юқоридаги каби парадигмаларнинг муайян элементларига суянган ҳолда компетентли таълим парадигмасига бўлган эҳтиёжнинг вужудга келганлигини кўриш мумкин. Бугунги кунда дунё миқёсида “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларининг мазмун ва моҳиятини очиб бериш, уларнинг муайян соҳани ривожлантиришдаги аҳамияти, касбий компетентликни ривожлантириш механизмлари туғрисида жуда кўплаб илмий изланишлар олиб борилмоқда. Кўплаб педагог олимлар томонидан таълим тизимида муҳим аҳамият касб этадиган касбий компетенция, таянч компетенциялар, фанга оид компетенциялар, шахсий компетенция, коммуникатив компетенция, умуммаданий компетенция, маданиятлараро компетенция, методик компетенция, акмеологик компетенция, аксиологик компетенция, лингвистик компетенция, махсус компетенция, психологик компетенция, аутокомпетенция, когнитив компетенция, креатив компетенция, интеллектуал компетенция, экстремал компетенция, этномаданий компетенция, ижтимоий маданий компетенция, кросс маданий компетенция, ижтимоий-касбий компетенция, ижтимоий-психологик (шахслараро) компетенция, ҳуқуқий компетенция, парциал (қисман, алоҳида бўлак, порция) компетенция сингари кўплаб турларини амалиётга тадбиқ этишнинг илмий асосларини аниқлашга доир илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бу изланишларнинг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки XXI асрда юртимизда таълим тизимига компетенциявий ёндашув парадигмасининг ривожланиш тенденцияларининг амалга оширилаётганлигидан дарак беради. Олимлар таълимга компетентли ёндашувнинг жаҳон тажрибасида ривожланиш эволюциясига ўз муносабатларини билдиришмоқдалар. Олим М.М.Ермолович таълимга компетентли ёндашувнинг тадрижий ривожланиши тарихини ўрганган ҳолда уни қўйидаги даврларга ажратилади:

Биринчи давр XX асрнинг 60 йилларигача бўлган фалсафий, психологик ва иктисодий асосга эга бўлиб, Сократ, Платон, Ж.Ж.Руссо, А.Дистервег, Р.Оуэн, Э.Торндайк, Э.Г.Эриксонларнинг ғоялари асосида шахсий сифатлар (қалб), интеллектуал қобилият (фигр) ва амалий фаолият (амал) бирлигининг ривожланиши билан белгиланади. АҚШларида 1930 йилларда “иктисослик” тушунчаси “компетентлик”

тушунчасинининг шаклланиши учун туртки бўлганлиги таъкидланади.

Иккинчи давр XX асрнинг 60-70 йилларни ўз ичига олиб, компетентлик профессионализмнинг асоси сифатида таҳлил этилиб унинг илмий асосларини яратишга бўлган изланишлар олиб борилган.

Учинчи давр XX асрнинг 70 йилларидан бошлаб бугунги кунга қадар даврни ўз ичига олиб компетенция ва компетентлик категориялари илмий тадқиқот предмети сифатида унинг турли соҳалардаги аҳамияти таҳлил этилди.

Бу даврларда таълимга компетенциявий ёндашув парадигмаси турлича таҳлил этилганлигини қўйидаги жиҳатлар билан асослашга ҳаракат қилган [3] Булар:

- таълимга Америкали ёндашув. Бунда касбий фаолиятни самарали ташкил этиш учун хулқ-атвор сифатларига йўналтирилган;

- Францияда функционал вазифаларни бажариш билан бир қаторда таянч ва шахсий компетенциялар ҳам киритилган;

- Германия таълим тизимида эса касбий-техник, шахсий ва ижтимоий компетенцияларга алоҳида урғу берилган;

- Австрияда таянч компетенциялар функционал ва касбий малакалар билан боғлиқ эканлиги асосланган ҳолда когнитив, ижтимоий ва шахсий компетенцияларга алоҳида аҳамият қаратилган;

Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир бугинида ҳам компетенциявий ёндашувни амалга оширишга доир тажрибалар бошланган. Бунда таянч компетенциялар билан фанга оид компетенциялар устуворлик этиб, таълим олувчиларнинг ҳар томонлама ривожланиши пировард натижа сифатида белгиланган. Таълимга компетенциявий ёндашувда таълим олувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини ижтимоий ҳаётда қўллашга йўналтирилганлигини кўришимиз мумкин. Бу эса ўз навбатида ҳар қандай компетентликнинг замирида ижтимоий ҳаёт билан боғлиқлик жиҳатларини кўришимиз мумкин. Шу нуқтаи назардан таълим олувчиларда ижтимоий компетентликни ривожлантириш таянч компетенция сифатида янада аҳамиятлироқ ҳисобланади. Ваҳоланки мутахассис ўз соҳаси бўйича чуқур билимга эга бўлиши мумкин. Лекин бу каби билимлилик ўзининг шахс ва жамиятнинг ривожланишига хизмат қилиши билан қийматга эга бўлади. Профессор И.А.Зимняя замонавий таълимнинг натижасининг янги парадигмаси – бу таянч компетенциялар деб ҳисоблаб, шулар орасида инсоннинг ижтимоий-касбий компетентлиги масаласига алоҳида тўхтаб ўтади. У таълимга компетентли ёндашувнинг аҳамияти катта эканлигини таъкидлаган ҳолда таълимнинг яхлит бир бутун натижаси сифатида ижтимоий-касбий компетентликка интегратив ёндашувни тавсия этади [4]. Ҳар бир давлат ва жамиятнинг ижтимоий ҳаётидаги ўзгаришлар билан бир қаторда кадрлардан талаб этиладиган ижтимоий-касбий компетентликнинг турлари ҳам ўзгариб боради. Бизнинг назаримизда ижтимоий компетентликга бўлган эҳтиёж барча соҳа ходимлари учун ҳам муштарак ҳисобланади. Негаки ҳар бир жамият аъзоси энг аввало ижтимоий ҳаётнинг талаблари доирасида фаолият юритади. Айниқса, олий таълим тизимида таъсир кўрсатувчи кўплаб омиллар мавжудки, бўлажак педагог кадрларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда уларни инobatга олмасдан иложи йўқ. Масалан:

жамиятни демократизациялаш ва таълимни модернизациялаш жараёнларида ижтимоий ҳаётда, социумда, маданий соҳада педагог-ўқитувчилар, ота-оналар ва таълим олувчи (ўқувчи, талаба)лардан

компетентлиқни талаб этадиган жуда кўплаб ўзгаришларнинг рўй бериши,

ахборот муҳитининг, таълим турлари ва билимларни эгаллаш имкониятларининг кенгайиб бориши,

таълим муассасаларининг нисбатан мустақиллиги (кредит-модуль тизимига ўтилиши, вариативлик асосида ўқув режаларининг шакллантирилиши, талабаларга ўқув фанларини танлаш ҳуқуқининг берилиши, коммерцион таълим хизматларини кўрсатиш тизимини йўлган қўйиш, таълим олувчиларни шахсий ривожлантириш концепциясига эга бўлишига йўналтириш ва ҳ.к.)

таълим муассасаларининг турли ижтимоий институтлар (масалан турли хил оилалар, маҳаллалар, нодавлат ва ношароит институтлари билан ишлаши) ҳамда хорижий давлатлардаги нуфузли таълим муассасалари билан ҳамкорлик қилиш ва ҳ.к.

Бу каби омиллар бўлажак педагог кадрлардан нафакат ўз фанини чуқур билиши ва уларни ёш авлодга етказиши, балки ижтимоий ҳаётдаги турли вазиятларда улардан фойдаланишга ўргатиш, ушбу жараёнларга педагогик ва психологик тайёрлаш талаб этилади. Яъни талабаларда ижтимоий компетентлиқни ривожлантиришда таълимнинг мақсади, вазифаси, мазмуни, ташкил этиш шакли, методлари, воситалари ва технологияларини шунингдек, ўқитувчининг ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари билан ишлаш усуллари янада такомиллаштиришни талаб этади. Талабаларда ижтимоий компетентлиқни шакллантириш

ва ривожлантириш таълим олувчиларда репродуктив ва продуктив фаолиятнинг доминант характерга эга бўлиши ҳамда талабаларнинг креатив фаоллигига ва ташаббускорлигига эришиш; таълимнинг натижаси сифат кўрсаткичлари билан белгиланаши (талабанинг шахсий ривожланаши, шахсий намуна бўла олиши, мустақил тарзда ўз-ўзини ривожлантириб бориши, ўз-ўзини реал баҳолаши); когнитивлик, яъни назарий ва амалий билимлар асосида академик муваффақиятларга эришиш; оғзаки ва ёзма коммуникация кўникмаларига эга бўлиш; ахборот коммуникация технологиялари билан ишлаш кўникмасига эга бўлиш; танқидий фикрлаш ва гуруҳда самарали ишлаш қобилиятига эга бўлиш; ўз ҳаракатланиш фаолиятини тартибга солиш ҳамда натижага эришишга йўналганлик; мустақил тарзда қарорлар қабул қила олиш сингари жиҳатлар билан белгиланади.

Кўриниб турганидек, асримиз тараққиёти биз эгаллаган билим, кўникма ва малакаларнинг тезда эскириб кетишига ва ижтимоий ҳаёт талабалари доирасида янги компетенцияларни эгаллаб боришимизни тақозо этади. XXI аср педагоглардан нафакат дарслик ва қўлланмалар билан ишлаш, балки ахборотлар оқими билан ишлай олиши, таълим жараёнидаги инновация ва модернизацияланиш жараёнларига тезда мослаша олиши ва уларни ижтимоий ҳаётда самарали қўллай олиши лозим.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
2. Голосова С.В., Федоренко Л.П. Основные парадигмы современной педагогической науки. [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/>
3. Ермолович М.М. Компетентностный подход: исторический аспект становления в высшем образовании // Региональная физическая география в новом столетии, вып.10, Мн.: БГУ, 2017. <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/171224/1/126-131.pdf>
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции—новая парадигма результата образования. <https://cyberleninka.ru/article/n/>
5. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. -Москва: «Прогресс», 2008, -С. 288.
6. Муслимов Н.А. ва бошқ. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Т.: «Фан ва технология», 2013, 128-б.
7. Ронжина Н.В. Компетентностная парадигма образования в контексте экономики знаний. – Екатеринбург: Российский государственный профессионально-педагогический университет. https://elar.rsvpu.ru/bitstream/123456789/25920/1/978-5-8050-0650-1_043.pdf
8. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. (Пер. с англ. под ред. и с предисловием В.А. Звегинцева). — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. — 129 с. <https://www.twirpx.com/file/2024801/>

РЕЗЮМЕ

Маколада компетенциявий ёндашув парадигмаси асосида таълимнинг сифатини оширишга ва талабаларнинг ижтимоий компетентлигини ривожлантириш муаммосига оид илмий маълумотлар баён этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены научные сведения по проблеме повышения качества образования и развития социальной компетентности студентов на основе парадигмы компетентностного подхода.

SUMMARY

The article presents scientific data on improving the quality of education and the problem of developing students' social competence based on the paradigm of a competency-based approach.

QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍN OQÍTÍWDA INNOVACIYALÍQ PEDTEXNOLOGIYADAN PAYDALANÍW USÍLLARÍ

S.Qazaxbaev - filologiya ilimleriniń doktori (DSc)

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

D.S.Qazaxbaeva- oqıtıwshı

Nókis qalası XBB ne qaralı 35- sanlı mektep

Tayanch so'zlar: Yangi texnologiyalar, oqitish metodlari, oqitish vositalari, klaster, interfoal o'rganish.

Ключевые слова: новые технологии, методы обучения, средства обучения, кластер, интерактивное изучение.

Key words: new technologies, teaching methods, teaching tools, cluster, interactive learning.

Házirgi dáwirdegi sabaqta oqıwshı menen muǵallım arasında isenim, biri-birin sıylaw, óz ara qatnas, erkinlik atmosferası, dóretiwshilik baǵdarda birgelesip islew mashqalaları ayırıqsha aktuallıqqa iye bolıp otır. Mektep ulıwma xalıq mektebine, milley mazmunga iye boladı. Sonıń menen birge, ol shańaraqtıń da dawamı. Sonlıqtan, mektep zaman talabına ılayıq jámiyet tárepinen aldına qoyılǵan wazıypanı orınlawda sheshiwshi orındı iyeleydi. Mektep hám onda isleytuǵın

muǵallımler jámiyette sheshiwshi tulǵa bolıp esaplanadı.

Sabaqta oqıw barısında qanshelli dárejede qolaylı jaǵday jaratılса, muǵallımın oqıw-tárbiya isin sonshelli nátiyjeli islewine múmkinshilik te jaratılǵan boladı. Sonıń menen birge muǵallım menen oqıwshınıń birlesip islewı, bir-birine isenimniń artıwı da jetekshi orın iyeleydi. Barlıq orında da muǵallımdı balalar jaqsı sıylasa, sol jerde ol oqıw-tárbiya isin nátiyjeli alıp baradı. Muǵallım balalardı sıylawı, pedagogikalıq taktı,